

انتقاد ادبی

«فهرست کتب کتابخانه مبارک که استان قدس رضوی ...»

- ۱ -

کتابخانه‌های ایران

سالها است که فضیلت ایران با کمال بی‌صبری انتظار آن روزی را داشتند که فهرست کتب کتابخانه استانه امام هشتم (ع) انتشار یابد. در عالم تحقیق و تتبع هیچ چیز مهم تر از کتابخانه نیست. همانطور که طفل در دبستان بمعلم حاجت دارد، طبیب بمریضخانه محتاج است و علمای طبیعی باطاقهای عملیات (لابراتوار) حاجت دارند همانطور هم کسانی که در راه تحقیق و تتبع می‌گوشند به کتابخانه محتاج می‌باشند. در مملکت ما هنوز شان کتاب مجهولست در ممالک متمدن امروز کتابخانه جزو اولین ضروریات معارف شمرده میشود و یکی از مهم ترین کارهای ادارات معارف نگاهداری کتابخانهها است. فعلا در ایران بیش از چهار کتابخانه باقی مانده، از قراین معلوم می‌شود که در زمانهای پیش و حتی تا چهل پنجاه سال قبل بعضی کتابخانههای مهم در ایران بوده است و از آنجمله در مدارس اصفهان کتابخانههایی وجود داشته ولی کساد بازار علم در این نیم قرن گذشته اغلب از آنها از دست تاراج سپرده است این چهار کتابخانه بزرگ که برای ما باقی مانده باز هم غنیمت است و اگر فهرست صحیح برای آن ترتیب ندهند باز هم بین آن خواهد رفت که هتبردی بران وارو اید. از بین این چهار کتابخانه آنکه در استانه رضوی است مهم تر است زیرا که قدیم تر از دیگرانست و احتمال قوی می‌رود که نسخه‌های کمیاب از کتب فارسی و عربی در آنجا یافت شود در درجه

دوم اهمیت کتابخانه سلطنتی است. در طهران که کتب نفیس از حیث خط و تذهیب و تصاویر در آن بسیار است. پس از آن کتابخانه قعه شیخ صفی‌الدین در اردبیل است که اخیراً معلوم شد بعضی کتب گران‌بها هنوز در آنجا مانده است و با آنکه چندین بار بر آن دست یافته اند و چه قشون روس در موقع جنگ روس و ایران و چه متولیان قعه در مواقع صلح از کتب آنجا خارج کرده اند باز بقایائی مانده است که ذخایر گران‌شمرده میشود. پس از آن کتابخانه مدرسه ناصری در طهرانست که در آنجا نیز بسیار کتب قیمتی میتوان یافت.

دو کتابخانه دیگر که در سالهای اخیر در طهران تأسیس شده یعنی کتابخانه معارف و کتابخانه مجلس شورای ملی از حیث کتب قدیم و استعانت به محققین چند آن قابل توجه نیست و کتابخانه سومی هم در مدرسه خان مروی در طهران هست که از حیث کتب خطی نادر چندان مهم نیست.

پس مهم‌ترین کتابخانه برای فضیلاى ایران همان کتابخانه آستانه رضویست و همین جهت سالها بود که ارزو داشتیم ترتیبی باین کتابخانه بدهند و فهرست صحیحی از آن چاپ کنند. نگاهداری کتابخانه و تدوین فهرست‌ها امروز در عالم متمدن خود علمی شده و تخصص لازم دارد. البته نگاهداری يك عده محدود کتب چندان کار بزرگی نیست و با دو سه قفسه میتوان حاجت‌را بر آورد ولی کتابخانه‌ای که چند هزار کتاب داشته باشد و یا مثل بعضی کتابخانه‌های بزرگ اروپا عده کتب آن از میلیون تجاوز کند اداره کردن آن بسیار مشکل است و متخصصین میخواهد مخصوصاً کتب خطی و نسخ نایاب که باید آنها را از دستبرد دزد و آسیب حشرات و گرد و غبار و اندراس و غره حفظ کرد.

پس از این‌که وارد دراصل موضوع شوم لازم دانستم اطلاعات مختصری در باب کتابخانه‌های شرقی که امروز در عالم هست بخوانندگان بدهم:

کتابخانه‌های شرقی در اروپا

سابقاً عده کتابخانه‌های شرقی کم بود ولی امروز تقریباً در هر شهر

بزرگ دنیا يك كتابخانه شرقی موجود است. در بین کتابخانههای شرقی اروپا، معظم ترین آنها بدینقرار است :

- ۱) کتابخانه ملی Biblithotheque nationale در پاریس که سه میلیون و پانصد هزار کتاب چاپی و صد هزار کتاب خطی در انجا موجود است.
- ۲) کتابخانه سلطنتی Koniglichen bibliothek در بران که يك میلیون و چهار صد و پنجاه هزار کتب چاپی و سی هزار کتب خطی در انجا محفوظ است و از حیث کتب عرب مهمترین کتابخانههای اروپا شمرده میشود.
- ۳) کتابخانه عمومی ملی درلنین گراد که سابقاً با اسم کتابخانه امپراطوری بطرز بورك معروف بود و يك میلیون و نهصد و شصت و دو هزار کتاب چاپی و صد و بیست و سه هزار کتاب خطی در ان موجود است. این کتابخانه از حیث کثرت کتب خطی فارسی معروفست .

۴) کتابخانه سلطنتی Koniglichen und Hofbibliothek در وین که تقریباً يك میلیون کتب چاپی و بیست و هفت هزار کتب خطی دارد .

۵) کتابخانه بدلین Bodleian Library در آکسفورد Oxford از بلاد انگلستان که هفتصد هزار کتب چاپی و سی هزار کتب خطی در ان است و مخصوصاً کتب فارسی نادر در ان بسیار است . این کتابخانه در سال ۱۵۹۶ وایر شده است .

۵۸

- ۶) کتابخانه دارالعلم Hof und statsbibliothek در شهر مونیخ Munich از بلاد المان که ششصد و پنجاه هزار کتاب چاپی و دو هزار و پانصد کتاب خطی دارد .
- ۷) کتابخانه پاپ Bibliothecae Apostolicae در واتیکان Vatican که در شهر رم، قریب است و در انجا چهار صد هزار کتاب چاپی و چهل و پنج هزار کتب خطی است از ان جمله بعضی کتب فارسی نادر .
- ۸) کتابخانه دارالعلم Hof und Statsbibliothek در شهر بن Bonn از بلاد المان که سیصد و شصت و يك هزار و ششصد و بیست و سه کتاب خطی و هزار و نهصد و پنجاه و يك کتاب چاپی در ان مضبوط است .

۹) کتابخانه دارالعلم Library of the University شهر
کوئین کن Gottingen که یاصد و هشتاد و دو هزار و دوست کتاب
چایی و هفت هزار و سیصد و هفتاد و یک کتاب خطی دارد .

۱۰) کتابخانه دارالعلم Bibliothque de l'universite
شهر لیدن Leyden از شهر های هلاند که دوست هزار کتاب چایی و سه
هزار و ششصد کتاب خطی بزبان های شرقی دارد .

۱۱) کتابخانه ملی Bibliothque Nationale در رم که
چهار صد و پنجاه هزار کتب چایی و شش هزار و دوست کتب خطی در آن
موجود است .

۱۲) کتابخانه عمومی Herzolichen Bibliothek در شهر
Gotha از بلاد المان که صد و نود و شش هزار کتاب چایی و سیصد و
پنجاه هزار کتاب خطی در آن موجود است . از آن جمله کتب بسیار بزبانهای
شرقی . این کتابخانه در سال ۱۶۴۶ میلادی تأسیس شده .

۵۹

۱۳) موزه بریتانیا British museum در لندن که هشتاد هزار
کتاب خطی و از جمله کتب ایاب عربی و فارسی در آنجاست .

۱۴) کتابخانه عربی و اسپانیائی اسکوریاال Bibliotheca
Arabico-Hispana Escorialensis در شهر مادرید پایتخت
اسپانی که سی و پنج هزار کتاب خطی در آن مضبوط است و از آنجمله
هزار و هشتصد و هشتاد و شش نسخه گران بها از کتب عرب .

۱۵) کتابخانه مدرسه سن ژان Library of Saint-jean's
College در شهر کمبریج Cambridge از بلاد انگلستان که چهل هزار
جلد کتب چایی و ده هزار و پنجاه جلد کتب خطی در آن است .

۱۶) کتابخانه مدرسه تریونتی Librby of Trinity College
در کمبریج که هشتاد هزار کتب چایی و نزدیک دو هزار کتب خطی دارد .

۱۷) کتابخانه دولتی Stadbibliothek در شهر هامبورگ
Hambourg از بلاد المان .

۱۸ - کتابخانه دولتی Stadbibliothek در شهر برسلاو Breslau از شهر های المان .

۱۹ - کتابخانه موزه آسیائی Bibliothéque du Musee asiatique در شهر لنین گره .

۲۰ - کتابخانه دیوان هند Library of India Office در وزارت هندوستان در لندن .

۲۱ - کتابخانه مؤسسه لازارو Lazarevsky Institut که مؤسسه تعلیم زبانهای مشرق و سابقاً در مسکو دایر بود و فعلاً بحال تعطیل است .

۲۲ - کتابخانه وزارت امور خارجه روسیه که سابقاً در مسکو مدرسه ای برای تعلیم السنه مشرق داشت و فعلاً ان کتابخانه را به کتابخانه عمومی ملی لنین گراه ملحق کرده اند .

۲۳ - کتابخانه مؤسسه زبانهای مشرق Institut des langues orientales که از موسسات علمی جدید در لنین گراه است .

۲۴ - کتابخانه دولتی Stadbibliothek در شهر لایپسیک Leipzig از بلاد المان .

۲۵ - کتابخانه عمومی در شهر مادرید پای تخت اسپانی .

گذشته از این کتابخانههای مشرقی يك عده کتابخانه دیگر در شهر های اروپا موجود است که اغلب جزو اداره مدارس است که زبانهای مشرق در آنجا تدریس میکنند و از آن جمله است کتابخانه مدرسه شرقی در ناپل Naples در ایتالیا و چند کتابخانه دیگر در شهر رم Rome و کتابخانه مدرسه السنه شرقیه حیه در پاریس و کتابخانه ای در شهر کپن هاگن Kopenhagen در نروژ Norvege و کتابخانه دارالعلم اشتر نکارت Stuttgart در المان و دارالعلم کان Gand در بلژیک و دارالعلم اشتر از بورك strasbourg در آلزاس Alsace که از موسسات المانهاست و فعلاً بدست دولت فرانسه است وهم چنین جمعیت های مستشرقین در اروپا هر يك کتابخانه مخصوصی دارند

از آن جمله است کتابخانه انجمن مستشرقین آلمان و کتابخانه خصوصی متعلق به کتابفروش شرقی بر ابل J. B. Brill در لیدن Leyden از شهر های هلند و کتابخانه شرکت آسیائی Societe asiatique در پاریس کتابخانه انجمن آسیائی همایونی Royal asiatic Society انگلستان در لندن و کتابخانه عمومی Public Library در نیویورک Niw-york از شهر های آمریکای شمالی .

کتابخانه های شرقی در ممالک شرق

در ترکیه

در ممالک شرق نیز کتابخانه ها بسیار است . ازین حیث در درجه اول ترکیه را باید قرار داد :

تقریباً در هر شهر بزرگ ترکیه در مساجد معروف آن شهر يك یا چند کتابخانه شرقی است که اغلب کتب فارسی نایاب در آنجا موجود است . ازین حیث مملکت ترک غنی ترین ممالک اسلامی شمرده میشود . البته واضحست که در میان شهر های ترکیه استانبول از حیث قدمت و عظمت بر سایر شهر ها برتری دارد و مطابق احصائیه رسمی ترکیه پیش از جنگ بین المللی در استانبول ۶۵ کتابخانه شرقی وجود داشته است که بزرگترین آنها سی و چهار هزار و پانصد و اوچکترین آنها پانصد و سی و پنج جلد کتاب داشته و نزدیک دوست هزار کتب شرقی در شهر استانبول بوده است . صورت جزء چهل و سه کتابخانه استانبول در جلد چهارم « تاریخ اداب اللغة العربیه » تألیف جرجی زیدان (طبع قاهره ۱۹۱۴ ص ۱۱۰ - ۱۱۱) مندرجست و عدم کتاب آنها صد و شصت و دو هزار و هشتصد و هشتاد و یک جلد است . از بین این کتابخانه های شهر استانبول کتابخانه مسجد جامع ایا صوفیه و کتابخانه بلدوز و کتابخانه عمومی و کتابخانه اندرون همایون و کتابخانه موزه از حیث کثرت کتب خطی نایاب اختصاصی دارد . در شهر های دیگر ترکیه نیز کتابخانه های شرقی می توان یافت و از حیث کتب فارسی یکی از مهم ترین کتابخانه های ترکیه کتابخانه خاقانه درویشهای مولوی در شهر قونیه

است زیرا که از زمان جلال‌الدین محمد بلخی عارف معروف قرن هفتم ایران و صاحب کتاب مشهور مثنوی تا این زمان در خانقاه شهر قزوین سلسله درویشهای مولوی با کمال نظم و امن زندگی کرده‌اند و کتب بسیار از خود گذاشته‌اند و هرگز دست بیکانه در خانقاه ایشان راه نیافته است .

کتابخانه‌های مصر

در مصر نیز کتابخانه‌های شرقی بسیار است و بزرگترین آنها در قاهره است . در قاهره چندین کتابخانه بزرگ عمومی موجود است بدین ترتیب :

۱ - « کتابخانه سلطانی » که سابقاً با اسم « کتابخانه خدیویه » معروف بود و در سال ۱۸۷۰ میلادی محمد علی پاشا آنرا تاسیس کرد . این کتابخانه از حیث کتب شرقی یکی از معظم ترین کتابخانه‌های دنیا شمار است . درین زمان بیش از هفتاد هزار کتب در آن موجود است و از آن جمله است ششصد و پنجاه کتاب فارسی که بعضی از آنها نسخه‌های فرید میباشند .

۲ - « کتابخانه ازهریه » در جامع الازهر قاهره که در سال ۱۸۷۹ میلادی تاسیس شده و سی و شش هزار و ششصد و چهل و دو کتاب در آنجا موجود است .

۳ - کتابخانه « اورقه » در جامع الازهر که برای مطالعه شاگردان مدرسه است و نزدیک سی هزار جلد کتاب دارد .

۴ - کتابخانه « دارالانار العربیه » که سی هزار و پانصد و شصت و هفت کتاب دارد . این کتابخانه را اداره دارالانار ترتیب داده و کتبی را که در مساجد قاهره بوده است جمع کرده و در آنجا برای مطالعه عموم گذاشته است .

۵ - کتابخانه « بکریه » دارای هزار و هشتصد و شصت جلد کتاب .

۶ - کتابخانه « سادات الوفاتیه » که نزدیک هزار جلد کتاب دارد .

۷ - کتابخانه « درویش » دارای هزار و هفتاد و هشت کتاب .

۸ - کتابخانه مدرسه حقوق که متجاوز از نوزده هزار و نهصد و پنجاه

کتاب عربی و اروپائی دارد .

۹ - کتابخانه مدرسه طب دارای نزدیک ده هزار کتاب عربی و اروپائی .

۱۰ - کتابخانه « جامعه مصریه » که کتابخانه دار العلم شهر قاهره است و بیش از یازده هزار و نهصد جلد کتاب اروپائی و عربی در آنست .

۱۱ - کتابخانه انجمن علمی مصر Institut Egyptien که از مؤسسات علمای اروپائی در مصر است و نزدیک بیست و سه هزار کتاب باغلب از زبان هادارده .
۱۲ - کتابخانه انجمن جغرافیائی سلطانی که نزدیک پنج هزار کتاب باغلب زبانها در آن است .

۱۳ - کتابخانه وزارت مشاغل عمومی شامل نزدیک سه هزار کتاب بزبان های اروپائی و عربی .
۱۴ - کتابخانه اداره « مخبرات » در وزارت جنگ شامل نزدیک پنج هزار کتاب بزبانهای اروپائی و عربی .

در اسکندریه نیز بعضی کتابخانههای شرقی موجود است :

۱ - کتابخانه « بلدیّه » که در ۱۸۹۲ میلادی تاسیس شده و شانزده هزار و صد و نود و سه جلد کتاب در آن هست ، از آن جمله بعضی کتب عربی نایاب .
۲ - کتابخانه « عباسیه » که در ۱۹۰۳ دایر شده و شامل شش هزار و پانصد و پنجاه کتابست و در آن نیز بعضی کتب نایاب موجود است .

در شهر طنطا کتابخانه دیگری است با اسم کتابخانه (احمدیه) که شش هزار جلد کتاب دارد و از آن جمله بعضی نوادر کتب خطی .
گذشته از این کتابخانههای عمومی که اغلب آن از موقوفات فراهم شده است در مصر چند کتابخانه خصوصی متعلق به اشخاص موجود است که از حیث کتب خطی دارای نهایت اهمیت است و از آن جمله است :

۱ - کتابخانه احمد بیک تیمور ادیب معروف دارای هشت هزار کتاب و اغاب از نفائس .
۲ - کتابخانه احمد زکی پاشا دارای پنج هزار کتاب و از آن جمله چندین کتاب نادر و نفیس .

۳ - کتابخانه محمد بیک اصف دارای شش هزار کتاب .

۴ - کتابخانه جلیار دویک دارای نه هزار کتاب .

۵ -- کتابخانه احمد بيك الحسينى داراى چهار هزار و هفتاد و هشتاد كتاب .

۶ -- كتابخانه على پاشا رفاعه داراى هزار كتاب .

کتابخانه‌های سوریه

شهرهای بزرگ سوریه نیز از حيث کتاب در عالم شرق اهميت دارد .
کتابخانه‌های عمده شهر دمشق بدین قرار است :

۱ -- کتابخانه عمریه

۲ -- کتابخانه عبد الله پاشا المعظم

۳ -- کتابخانه سلیمان پاشا

۴ -- کتابخانه ملا عثمان الکردی

۵ -- کتابخانه (خباطین)

۶ -- کتابخانه مرادیه

۷ -- کتابخانه شمبساطیه که جدیدترین کتابخانه‌های دمشق است -

۸ -- کتابخانه یاغوشیه

۹ -- کتابخانه اوقاف

۱۰ -- کتابخانه بیت الخطابه

۱۱ -- کتابخانه ظاهریه که سه هزار و پانصد و شصت و شش کتاب دارد و

مهم‌ترین کتابخانه‌های دمشق است از حيث کثرت کتب نایاب .

در نواحی دمشق نیز سه کتابخانه مهم است :

۱ -- کتابخانه « صید نایا » که در یکی از دیرهای قدیم واقع شده و در انجا

کتابخانه ای و خزانه ای با اسم « خزانه ایران شاغوره » موجود است که در قرن ششم میلادی دایر شده که از حيث کتب مذهبی داراى اهميت است .

۲ -- کتابخانه « معلولا » که سابقا کتب خطی مذهبی بسیار نفیس در

انجا بود و هر چند که قسمتی از آن از میان رفته از هم کتب نایاب در انجا ساراست .

۳ -- کتابخانه « بیروود » که در ابتدا کتابخانه شخصی مطران کریگور بوسی

از معارف پیشوایان نصاری دمشق بوده و بعد بکتابخانه عمومی بدل شده

است و از حيث کتب مذهبی نصارا بسیار مهم است